

Gyenge Zoltán

Kereszténység és nihilizmus – Nietzsche és Kierkegaard valláskritikája

Sokan sokféleképpen elemezték a nietzschei és kierkegaard-i filozófia egymáshoz való viszonyát, *Karl Jasperstól Fülep Lajosig* bezárólag. Sokan (pl. éppen Fülep) világosan látva az egyes gondolatok egymásnak való megfelelését, egyenesen arra a (téves!) következtetésre jutottak¹, hogy a dán filozófus igen termékeny hatást gyakorolt német kortársára. („Kortárs” – csak azzal a megszorítással, hogy a kis Friedrich éppen tizenöt éves volt, amikor a nagy Søren meghalt.) Bár *Georg Brandes* egy 1888. január 11-én kelt levelében valóban felhívta Nietzsche figyelmét Kierkegaard-ra, Nietzsche ezt a felhívás nem érte/nem érthette el.² Fülep tehát vaskosan téved. De nem téved az, aki Jaspers megállapítását követi, miszerint *a nem létező filológiai kapcsolatnál lényegesebb a szellemi rokonság, mely őket tagadhatatlanul összeköti.*³

S valóban. Ha Nietzsche és Kierkegaard kereszténységről, az egyházzal való viszonyáról nézeteit egybevetjük, rájövünk arra, hogy számtalan hasonlóság figyelhető meg bennük. Sőt az indíttatás is sokban hasonlít egymásra. Nietzsche lelkész családból származik, Kierkegaard számára – bár lelkész nincs a családban – a vallás mégis meghatározó az apán keresztül, talán még jobban is, mintha maga az apa lelkész lenne. (Szépen képezi le ezt a helyzetet a Kierkegaard-t követő filmrendezőnek, *Ingmar Bergmann*nak a manapság egyáltalán nem játszott „Fanny és Alexander” című nagyszerű alkotása.) Mindezzel nem akarom azt mondani, hogy a személyes élmények alapján értelmezhető ez a viszony (hisz például Nietzsche apja még a filozófus gyermekkorában meghalt), de a szubjektív benyomás nem hanyagolható el. Kierkegaard esetében ez attól a pillanattól követhető, amikor az apa fázó és éhező pásztorgyerekként a kies jütt pusztában megátkozta Istent. Az apa ettől az élménytől nem szabadul, és komolyan veszi a tanítást, miszerint az

¹ Vö. Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Európa Kiadó, Budapest, 1986. 37. sk. o., ill. 86. o. jegyzet.

² Friedrich Nietzsche: *Gesammelte Briefe*. III. Bd. I. Hft. Berlin/Leipzig 1904. 282. o.

³ Karl Jaspers: *Vernunft und Existenz*. Groningen–Batavia, 1935. I. 2.

apák vétke a gyermekekben nyer büntetést. Sőt a rosszul felfogott keresztényi hittől áthatva viszont épp maga lesz ez a büntető, nem hagyva azt Istenre. Képzeljük el azt a helyzetet, amikor azt mondja gyermekének: „bünt követtem el, és ezért ti fogtok megbűnhődni. Egyikőtök sem fog túlélni engem”. Hogy elhangzottak-e ezek a mondatok vagy sem, nem tudhatjuk. Egy viszont biztos: a kis Kierkegaard azt látja, hogy meghal az egyik testvére, aztán a másik, harmadik és így tovább, s az apja még mindig él. Csak ő és egyik fivére éli túl az apát. Nem kell Freud feltétlen hívének lenni, hogy belássuk, milyen hatással lehetett mindez egy gyermekre.

Nietzsche sorsa sem sokkal könnyebb. Meghal az apa, és a kis Fritzet nők nevelik. Elisabeth testvére szerető fúriaként kíséri végig életét. A kisfiú maga is rendkívül komoly. Ennek a komolyságnak köszönheti, hogy tizenévesen a diáktársai „kis lelkipásztornak” nevezik. A gyermekkori bezárkózás – akárcsak a gyermek Søren esetében – itt is megfigyelhető. Nietzsche önmagát nemcsak mint individuumot, hanem mint *dividuumot* is megéli azzal, hogy tudatosan reflektál az önmagában oszthatatlan meghasadására. Ez a meghasadás élete utolsó tizegynéhány évében az örületben fog igazán manifesztálódni. Dionüszosz és „der Gekreuzigter”, azaz a „megfeszített”. *Rüdiger Safranski* szellemesen és jogosan jegyzi meg, hogy „először az életéről ír, aztán az életével és vérével, végül pedig az életéért.”⁴ A meghasadt életért. Weimarban egy igen szép villában szellemileg eltemetve, Elisabeth testvérétől csupán egy ajtóval elválasztva. Testvére haláláig vele marad. Tiszta önzetlenségből. Rendezgeti is a kéziratokat. Ezt is tiszta önzetlenségből. Ennek levét issza ma is a Nietzsche-filológia. Az önzetlen testvérke képét viszontlátjuk majd, amikor jóval Friedrich halála után, ugyanennek a háznak a kapujában kart lendítve fogadja a *Führert*... De ez egy másik történet.

Az indíttatás tehát egyszerre hasonló és más. A kereszténység mindkét gondolkodó számára alapvető eszmei tartalommal bír. Kierkegaard számára annyira, hogy apai hatásra teológiát hallgat, majd – némi intermezzo után – a teológiai államvizsgát is abszolválja. A kereszténységről vallott gondolatai először csak áttételesen nyernek megfogalmazást, az ún. épületes vagy építő beszédekben. Azonban ezekben is megfigyelhető egy újfajta tónus megjelenése, mely már nem mindenben egyeztethető össze a hivatalos dogmatika tanításával. A többi, ún. pszeudonim mű viszont egyértelműbb mer lenni, hiszen azokban az inkognitó szerepe lehetőséget ad a merészebb megszólalásra. Nos, természetesen nem arra gondolok, hogy Kierkegaard elbújt volna egy álnév mögé, és onnan névtelenségbe burkolódzva vigyorgott volna ki a külvilágra, mely mit sem sejt az igazi szerzőről. Szó sincs erről. Inkognitó ide vagy oda, Koppenhágában mindenki tudta, kit takarnak az álnevek. Akkor mire volt ez jó? Nyilvánvaló, hogy a megszólalás és ezzel a gondolko-

⁴ Rüdiger Safranski: *Nietzsche*. Európa Kiadó, Budapest, 2002. 13. o.

dás plurálissá tételéhez volt szükség arra, hogy egyazon kérdést a szerző több aspektusból láttasson.

A fennálló államvallással való szembe fordulást elsőként igazán egy 1850-ben megjelent és ugyancsak pszeudonim műve, *A keresztény hit iskolája* reprezentálja. „Szerzője” – ahogy az egy évvel korábban megjelent *A halálos betegség* című könyvnek is – Anti-Climacus. Kierkegaard ezzel azt is kifejezésre kívánja juttatni, hogy az inkognitó tartalma gyökeresen megváltozott, immár egy új kiállásról van szó: Anti-Climacus azt is kimondhatja végre, amit a korábbi művek „szerzője”, Climacus még csak sejtetett. Tulajdonképpen ezzel le is zárul a pszeudonimitás korszaka, Kierkegaard kilép az inkognitó általa teremtett és közel tizenhat éven keresztül használt közegéből. Vége az inkognitónak egyszer s mindenkorra, olyannyira, hogy öt évvel később bekövetkező haláláig már csak a saját nevén jelentet meg műveket. A hangvétel egyre inkább egy halálra készülő mártírhoz lesz hasonlatos, aki leszámolt a világgal. *Egy mártírnak pedig már nincs szüksége inkognitóra.*

Magánéletében persze mindez összefügg azzal, hogy 1854. január 30-án meghal a dán államegyház feje, Mynster püspök. Mynster temetése adja a jelet Kierkegaard számára a támadásra. 1854 végén megjelenik egy kis cikk, melynek címe: *Az igazság tanúja volt-e Mynster püspök?*⁵ A cikk csaknem egy évvel Mynster halála után jelent meg, pedig közvetlen kiváltója a Mynster temetésén elhangzott martenseni sírbeszéd volt. Kierkegaard-t legjobban valószínűleg az böszítette fel, hogy *Martensen* az „igazság keresztény tanújának” nevezte a néhai püspököt. Ez csak olaj volt a tűzre. Nem elég, hogy számára Mynster a hitetlenné, sőt hitetlenné vált keresztény, helyesebben kierkegaard-i értelemben: keresztényietlen egyházat reprezentálta, s erre még az igazság tanújának is nevezték azt a személyt, aki a képzetes vallásosságot jelentő egyházat képviselte, azt az egyházat, amely a hétköznapi szintjén a társasági érintkezés egyik formájává degradálta a vallást. Azt a vallást, amely kiirtotta a krisztushitét a kereszténységből, mert a „kereszténység betű szerinti értelemben végleg megfosztotta trónjától a krisztushitét; márpedig trónjafosztottan *a krisztushit ki is halt.*”⁶

⁵ Megjelent: 1854. december 18-án újságcikként egy koppenhágai lapban. Az erre okot adó sírbeszéd 1854. április 15-én hangzott el, azaz Kierkegaard több hónapot várt a cikk megjelenésével. *S. V. XIV. 5.9.o.* (Søren Kierkegaard: *Samlede Værker (S. V.) I–XIV.* A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og H. O. Lange 14 Bde. København, Gyldendalske Boghandel, 1901–6.)

⁶ Søren Kierkegaard: *A keresztény hit iskolája (KHI).* Budapest, Atlantisz, 1998. (Ford.: Hidas Zoltán.) 262. o. A cím dánban ironikus hangzású. Az „*Indøvelse i Christendom*” szó szerinti fordítása: A kereszténység begyakorlása. Mutatva azt, hogy a „kereszténynek” lenni ebben az értelemben nem jelent mást, mint egy gyakorlat elsajátítását. Ahogy fittnek lenni is egy fitneszgyakorlat elsajátítása

És Nietzsche? Hisz nála a „*Gott ist tot*”, azaz „Isten halott” gondolat⁷ ugyancsak azt fejezi ki, hogy a hit az emberek lelkéből halt ki, azaz igazából egyetlen keresztény volt: az, aki meghalt a kereszten. A kereszténység vasárnapi kereszténységgé változott, ahol egyetlen fontos dolog létezik: a csordaemberek zöldlegelő-boldogsága. *A vidám tudomány* 125. §-ban egy örült rohan a piacra és fényes nappal lámpás fénye mellett „keresi Istent”, és az alábbi megfontolásra méltó szavakat kiáltja: „Hová lett Isten? Majd én megmondom néktek! Megöltük őt – ti és én! Gyilkosok vagyunk mindannyian.”⁸ Azaz az örült, Zarathustra – vagyis Nietzsche – nem azt állítja, hogy nincs Isten, hanem azt, hogy volt idő, amikor létezett, de meghalt, mert az emberek megölték. Sekélyes dolog lenne mindebben csak egyfajta kultúr-pesszimizmust látni, noha kétségtelen, hogy Nietzsche ezzel egy korrajzot is ad számunkra.

Isten halálában illetve a krisztushit kiölésében – és itt egyáltalán nem tér el Nietzsche és Kierkegaard véleménye – a *papok* jártak az élen. „*Isten pulykakakasa*” – ahogy Nietzsche őket nevezi.⁹ Kierkegaard írja *A pillanatban*: „Milyen szerencse, hogy nem vagyunk mindnyájan papok”. Mert mi is lenne abból, ha „mi mindnyájan keresztények” egyben „mindnyájan papok” is lennének, akkor ugyanúgy járnánk, mint az a társaság, amely a borivás ellen harcol. Ez a képzeletbeli társaság – mondja Kierkegaard – tegyük fel, hogy úgy tudna csak tagokat toborozni magának, ha prédikátorokat küldene szét tagtoborzás céljából. Ezeknek viszont, hogy jól végezzék a dolgukat, minden napra egy palack bort adna, hogy jókedvvel győzzék meg az embereket, hogy a borelles társaság tagjai legyenek. Tételezzük fel azt a helyzetet, hogy bár senki sem lenne a tagja e társaságnak, de prédikátorként mindenki szolgálatába állna, úgy ugyanaz a helyzet alakulna ki, mintha „mi mindnyájan keresztények” egyben „mi mindnyájan papok” is lennének¹⁰. Kierkegaard ezzel arra utal, miként Nietzsche is, hogy a kereszténység elvesztette igaz lényegét, a hitét, akkor, amikor világvallássá, ál-lamegyházzá lett, a papok pedig hivatalnokokká. A hivatalnok pap pedig az, aki az oltáron feláldozza a kereszténységet. „Mindenfajta természetellenesség bűnös. A legbűnösebb emberfajta a pap: ő tanítja a természetellenesség-

után könnyedén lehetségessé válik. Ebben a vonatkozásban a pap sem más mint az emberi lélek „fitneszedzője”.

⁷ Friedrich Nietzsche: *Werke I-II. Bd.* Leipzig, Kröner 1930. I. 293. o.

⁸ Friedrich Nietzsche: *A vidám tudomány.* Budapest, Holnap, 1997. (Ford.: Török Gábor.) 151. o.

⁹ Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus.* Szeged, Ictus, 1993. (Ford. Csejtei Dezső.) 1. o.

¹⁰ *S. V. XIV.* 137. o.

get” – írja Nietzsche. Majd nem a legfinomabban hozzáteszi: „A pappal szemben nincsenek szokok – csak a fegyház.”¹¹

De mi a baja a két gondolkodónak a papokkal? Ha végigolvassuk az erről írottakat, rájövünk arra, hogy a papokkal az igazi probléma az, hogy ateisták, nem képesek másban hinni, mint az önmaguk által teremtett bálványokban, és Isten helyett az egyházban. A hivatalnok egyházzal írja Kierkegaard: „Tegyük fel, hogy az állam 1000 hivatalnokot alkalmazna, akik családjukkal együtt abból élnének, tehát anyagilag abban volnának érdekeltek, hogy akadályozzák a kereszténységet: s ennek valóban az lenne a célja, hogy a kereszténységet ellehetetlenítse.” De mégis, ez a próbálkozás megközelítőleg sem lenne „olyan veszélyes, mint ami ténylegesen történik”, hogy ti. „az állam 1000 hivatalnokot azért fizet, hogy a kereszténység neve alatt abban legyen érdekelte, hogy a) az emberek kereszténynek nevezik magukat – minél nagyobb a nyáj, annál jobb, és b) ne is tudják meg, mi is igazából a kereszténység.” Kierkegaard szerint, ha kezünkbe vesszük az Újtestamentumot, látni fogjuk, hogy „keresztényi értelemben ennek az 1000 embernek a léte tarthatatlan”.¹² A pap abból él, hogy az emberek kereszténynek mondják magukat, eljárnak az istentiszteletre, egyáltalán: „gyakorolják” a kereszténységet, hisz ha senki, vagy csekély számú ember tenné ezt, miből élne meg a pap és családja, s miből élne meg az egyházi hivatalnok és családja. A papok dolga, hogy az embereket az orruknál fogva vezessék, hogy ti. ne ismerjék fel ezt a helyzetet, azaz a jóléti status quo fennmaradjon. Ugyanakkor míg Nietzsche az embert félti a papoktól, addig Kierkegaard magát a kereszténységet. Szerinte a baj éppen az, hogy az egyház megfélemezett Krisztusról, ezáltal pogánnyá vált. „A kereszténység mindent összekuszált – írja – és elérte, hogy a kereszténységből pogányság lett. Örökösen arról papolnak, ami Krisztus halálát követően történt, hogyan győzedelmeskedett Krisztus és miként hódította meg tanítása az egész világot, egyszóval csupa olyan prédikációt hallani, amelynek méltóbb befejezése volna a Hurrá, mint az Ámen.”¹³

A kritika különbségétől és hasonlóságától egyelőre eltekintve nagyon fontos azt a közkeletű félreértést eloszlatni, hogy Kierkegaard ezekben a műveiben csak a dán evangélikus egyház ellen fejt ki nézeteit. Szó sincs erről: minden egyház ellen, azaz nyugodtan állíthatjuk, hogy általában az egyház ellen beszél, mindenféle felekezeti megkötés nélkül. Mindenképpen komolyan gondolta azonban az itt leírtakat, és különösen fontosnak érezte azokat publikussá tenni, ezért – tudjuk – komolyan készült arra, hogy meg is jelenteti. A jelenkor nemzedékének ugyanis – mondja Kierkegaard – meg

¹¹ Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus*. 103. o.

¹² *S. V. XIV.* 109. sk. o.

¹³ *KHI.* 129. o.

kell tudnia, hogy milyen az a kereszténység, amelyet tisztelnünk kellene. *A pillanat* kilencedik lapjának megjelenése után azonban erre már nem volt lehetősége, a tizedik csak posztumusz jöhetett ki. *A pillanat* a jelenre vonatkozik, a jelenben kell hatnia, amint ő írja: ebben bizonyos értelemben a gondolkodó felelőssége is megmutatkozik, hiszen akkor is meg kell szólalnia, ha az kedve ellen való, de nem teheti meg, hogy hallgasson.¹⁴ Főként akkor nem, ha a kereszténység és az establishment végletesen összefonódott, és senki sem képes arra, hogy különbséget tegyen. Hiszen a pap sem más, mint egyszerű hivatalnok, nem különbözik semmiben sem egy adó- vagy közigazgatási aktakukactól, csak épp ő nem az állami adót, hanem a „péterfilléreket” számolgatja, valamint azt veszi sorra, hogy miként nőtt vagy csökkent az egyház világi befolyása: van-e elég pap, van-e elég hívő, van-e elég bölcsőde, iskola és temető. Kierkegaard nagyon világosan fogalmaz, amikor Mynster püspök halálának alkalmával tartott beszéd apropóján válaszolni kíván arra a kérdésre, hogy az igazság tanúja volt-e Mynster püspök, ahogy azt hivatalbeli utóda, Martensen professzor állította. Nagyon érdekes az a polémia is, amelyet a cikk kapcsán ő és Martensen egymással folytatott.

Martensen professzor írása 1854. december 28-án jelent meg, és tartalmaz néhány megfontolásra érdemes gondolatot. Például egészen jól látja azt a tényt, ami miatt Kierkegaard filozófiája egyetlen – és ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni – *egyetlen egyház oldaláról sem akceptálható*, ami miatt az egyházak számára mindennél veszélyesebb, még a nyílt istentagadásnál is. Martensen ugyanis azt mondja, hogy Kierkegaard keresztény felfogása „nem egy közösség hitét”, hanem egy „sivár és üres privátvallást” (*en blot og bar Privatreligion*)¹⁵ jelent. (Ezért az olyan teológus, aki Kierkegaard filozófiájával foglalkozik, voltaképp nagyobb bünt követ el, mintha az oltár előtt Krisztust nyíltan megtagadná, hiszen az egy dolog, hogy őt megtagadja, de Kierkegaard nyomán – horribile dictu – esetleg eszébe juthat, hogy a világi hatalmát bőszen építő egyháznak már nincs sok köze a krisztusi tanításhoz.) Martensennek tehát tökéletesen igaza van abban, hogy Kierkegaard nem azt a vallást követi, amit az egyház elvár. Abban is igaza van, hogy ez voltaképp egyfajta „privátvallás”, de hogy melyik a „sivár és üres”, az már talán vitatható.

Kierkegaard heves válasza a cikkekre meglehetősen gyorsan meg is jelenik (december 30.). Már a cím is mutatja ezt a felindultságot: „*Ez nincs így!*”. Ebben Kierkegaard először is leszögezi, hogy épp Martensen az, aki összekeveri a „vértanút” az „igazság tanújával”. Majd igen egyértelműen, hogy senkinek se lehessen tovább kétsége, a következőképp fogalmaz: „Egy

¹⁴ S. V. XIV. 105. sk. o.

¹⁵ S. V. XIV. 13. o.

olyan emberről, aki minden mértékben élvezte a bőséget és egyéb előnyöket, azt állítani, hogy az igazság tanúja, éppoly nevetséges, mint egy sokgyermekes anyáról azt mondani, hogy szűz.”¹⁶ Kierkegaard hangja ettől kezdve még ironikusabb, még kritikusabb. Az írásaiban használt kifejezések egyre metszőbbek lesznek. A kinyilatkoztatott tónus látenszen sejteti, hogy a vég nincs már messze. Régi tudás, hogy a legmélyebb és ezért legveszélyesebb igazságot a gyerekek, az örültek és a haldoklók mondják ki, nem a filozófusok. Nietzschénél is, a fentebb idézett *A vidám tudományban*, például az örült.

Mi tulajdonképpen Kierkegaard legnagyobb baja a papokkal és az egyházzal? Ezt *A pillanat* másodikként megjelent lapjának egyik helyén világítja meg igen pontosan: „Az Újtestamentumban a világ megváltója, a Mi Urunk Jézus Krisztus a következőket mondja: szoros az a kapu és keskeny az az út, amely az életre visz – és kevesen vannak, akik megtalálják azt.” Míg: „ma ezzel szemben, csak hogy Dániánál maradjunk, mi mindnyájan, keresztények, az utat olyan szélesnek találjuk, amilyen széles az csak lehet, és Dániában a legszélesebb, legkényelmesebb és legkellemesebb ez az út; a kapu, melyen mindnyájan átférünk, olyan széles, amilyen csak lehet. Sőt tulajdonképpen nincs is kapu.”¹⁷ A „mi mindnyájan keresztények” természetesen ironikus kitétel. Mindenképpen azt sugallja, hogy a kereszténység – Kierkegaard problémája igazán ez – *minőségi* elvárásból, pusztán számszaki összefüggéssé változott: *mennyiségi* elvárás lett. „Mi mindnyájan keresztények” névleg beteljesítjük az elvárást, azonban igazán egy ökonómiai szempontnak felelünk meg: minél többen vagyunk, annál jobban megél a pap és családja, az ezer hivatalnok és családja belőlünk. Ha mindenki keresztény („mi mindnyájan keresztények”) a kereszténység lényege szűnik meg. Sőt, ha mindenki keresztény – folytatja Kierkegaard – talán még a nemesebb háziállatokban is felfedezhetnénk valami kereszténytől a nagy kereszténységtől eltelve. Ebben a vonatkozásban Kierkegaard – mivel magát a kérdésben inkompetensnek nyilvánítja – azt tanácsolja, hogy a kérdést papokból és állatorvosokból összeállított munkaközösség vizsgálja felül.¹⁸ Nincs tehát segítség, ha „mi mindnyájan keresztények” vagyunk!

A komfortos kereszténységgel szemben a *kockázat vállalása* Kierkegaard-nál különös fontosságot kap, de nem idegen ez a gondolat Nietzschétől sem. Zarathustra mondja egy helyen: „Elhagyták azokat a vidékeket, ahol kemény volt az élet: mert megre szorulnak ... Hébe-hóba egy kis adag méreg: ez kellemes álmot ad. És végül sok méreg, a kellemes halálhoz.”¹⁹

¹⁶ S. V. XIV. 16. o.

¹⁷ S. V. XIV. 127. o.

¹⁸ S. V. XIV. 128. o.

¹⁹ Friedrich Nietzsche: *Werke* I. 298. o.

De nem kell pusztát keresnünk, nem kell szöges ostort vennünk ahhoz, hogy kockázatot vállaljunk és megismerjük a szenvedést. *A belső szenvedése sokkal mélyebb, mint a külsődleges szenvedély.* Sokkal inkább képes elvinni bennünket az egzisztencia legmélyebb hitéhez, ahogy azt Bergman *Úrvacsorája* igen szemléletesen mutatja. A pap, akinek az a „hivatása”, hogy higgyen, nem találja Istent, a lány, aki egész életében szkeptikus volt, de szenvedélyét a legszemélyesebb egzisztenciális élménnyé teszi, megtalálja őt.

Rendkívül érdekes, sőt tanulságos Kierkegaard-nak az *állam és kereszténység* egymással való kapcsolatának elemzése. Egészen másképp viszonyul ugyanis az állam lényege szerint a számokhoz, a mennyiséghez, mint a kereszténység. Az állam *közvetlenül*, míg a kereszténység *fordítottan* aránylik a számokhoz.²⁰ Az állam ugyanis kötött a numerikus mennyiséghez, még fogalmilag is, hiszen, ha egyre fogy, egyre kisebb lesz, eljőhet az a pont, ahol az állam megszűnik. Egy vagy két „állampolgár” már fogalmilag sem alkothat államot. Egészen más a helyzet a kereszténységgel. A kereszténység egyrészt egy „polemikus”, másrészt egy ellentéteken át kibomló viszonyulást jelent; azaz éppen az ellentét alapján lehet valaki keresztény. Vagyis a keresztényi szeretet sem jelenthet mást, mint azt, hogy a keresztény ember folyamatosan egy feszültségben lévő helyzetben teljesedik ki, azaz nem megnyugvást keres, hanem dinamikát, állandó belső ellentmondást. Mihelyt ez a feszültség, ez a belső dinamika megszűnik, a kereszténység egy „vicc” lesz csupán. Nem lehet tehát mindezt úgy beteljesíteni – s ez könnyen belátható –, hogy mindenki kereszténnyé válik. Azaz, míg az állam a számokat követeli, a mennyiségi növekedést, azt is mondhatnánk, hogy folytonos numerikus bővületben él, addig ezzel szemben a kereszténység viszonya éppen fordított a számokhoz, nem igényli azt. Ahogy Kierkegaard fogalmaz: *míg egyetlen ember nem alkothat államot, addig az igaz kereszténységhez egy ember is elég.* Ezért – mondja ki talán a legfontosabb gondolatát –: „ha már mindenki kereszténnyé lett, a »keresztény« szó értelmét veszti”²¹. Az egyház így – ha tudja, ha nem – a kereszténység megszüntetésén fáradozik, amikor az állammal köti össze életét (milyen jó lenne, ha ezt manapság egyesek eszükbe vésnék!), s a kereszténység elleni harcnak legfontosabb katonái éppen a fent említett papok. Minél inkább kiszélesedik a kereszténység fogalma, annál inkább beszélhetünk arról, hogy a kereszténység elvesztette értelmét. Gondoljunk bele – mondja Kierkegaard –, olyan ez, mintha az állam ezer fizetett állami költő alkalmazotti foglalkozást hozna létre, amivel elérné, hogy még az is, aki talán írni-olvasni sem tud, rögtön költő akarna lenni, s minden közepszerű költőnek hirdetné magát. Az igazi

²⁰ S. V. XIV. 145. sk. o.

²¹ S. V. XIV. 145. o.

költő pedig inkább elbújna, mintsem hogy ilyen szituáció részese legyen, s a költészet megszűnne létezni. Így jár a kereszténység is.

A kereszténység – már amivé vált – így nem más, mint olcsó színjáték, amelynek egyes szcénéiről le kell rántani a leplet. Komédia már maga a keresztelés, komédia a konfirmálás, komédia az egyházi eljegyzés. Micsoda értelmetlenség – mondja Kierkegaard – akként kereszténnyé lenni, hogy egy „királyi alkalmazott” néhány csepp vizet csepegtet valaki fejére, és a család ebből az alkalomból lakomát rendez, hogy mindezt meg is ünnepelje”.²² Az eljegyzés is azért történik a pap előtt, hogy azon pénzt keressen, mert ha a pap őszinte lenne, akkor meg kellene mondania az ifjú párnak, hogy ő az utolsó, akihez érdemes a párkapcsolat kérdésében fordulni. A kereszténység tehát csupa *alkalom*, tiszta formáság lett, és manapság *éppen ez a formáság élteti*. A krisztusi tanítás leginkább a papot zavarná, már ha egyáltalán tudomást venne róla. Hisz mekkora képmutatás, amikor – írja – valaki azon elmélkedik, hogy megöl egy embert, hogy jobban éljen, de mégis visszatartja valami a tettől. Visszatartja az, hogy nem akar keresztényietlen lenni, hiszen ismeri a parancsot: „ne ölj!” Elkap tehát egy papot, aki megáldja a tört, amellyel a gyilkolásra készül – s minden a „helyére” kerül!²³

Mondanivalójának lényegét azonban legjobban talán a következő, igen fájdalmas mondatokban lehetne összefoglalni: „Ha két ember úgy eszi együtt a diót, hogy egyik csak a héját, a másik csak a magját kívánja, azt mondják róluk, hogy tökéletesen kiegészítik egymást. Ugyanígy viszonyul Isten és a világ is egymáshoz. Amit a világ megvet, eldob és lenéz: az áldozatok, a magok, Isten számára végtelen értékkel bírnak, s össze is gyűjti őket nagy buzgalommal, nagyobb, mint amit a világ az iránt mutat, amit igaz szenvedéllyel szeret.”²⁴ A világ tehát, ha el is veti az értékeket, valahol ezek az értékek számítanak, azaz: hinnünk kell abban, hogy semmi sem történt hiába – ahogy abban ő maga is hinni akart, hiszen ez egyfajta vigaszt és megnyugvást jelentett számára.

Ezek a szavak pontosan kifejezik azt a különbséget is, ami Kierkegaard és Nietzsche kereszténységkritikájában létezik. Nietzsche ugyanis magát a *keresztény paradigmát* veti el, míg Kierkegaard pedig *éppen ezt a paradigmát akarja megtisztítani*. Vagy ez a különbség is látszólagos? Lehetetlen, hogy elkerülje a figyelmünket, hogy Nietzsche az autoteizmus gondolatát – ez Kierkegaard-nál a privátvallás – nem utasítja el egészen. Még a krisztusi vagy az ótestamentumi tanításokkal szemben is érezhető nála némi tisztelet. S ha akarja Kierkegaard, ha nem – Martensennek igaza van –: gondolatai

²² S. V. XIV. 257. o.

²³ S. V. XIV. 260. o.

²⁴ S. V. XIV. 236. o.

végsősoron tényleg valamiféle privátvalláshoz vezetnek. Pontosabban: egy vallás nélküli istenhithez. Ahogy *A vidám tudomány* örültje is keresi Istent. De nem találja, s talán ebbe örül bele, miként Nietzsche. *Az ismélés* ifjú embere is Istent keresi, de nem találja, ezért dob el magától mindent, és akar véget veti az életének, miként Kierkegaard. Az egyházban Kierkegaard is sok mindent megtalál, kivéve Istent. Nincs ebben semmi hasonlóság? Hisz voltaképp mindkettő a személyességet, a szenvedélyt és a cselekvést kéri számon egy impotens és hipokrita korban.

Ezért is olyan bosszantóak. Bosszantóbbak, mint az istentagadók. Kierkegaard és Nietzsche magyar receptorai tanulságos képet adnak minderről. Mindjárt az elején *Prohászka Ottokár*. Nemrég Szegeden Prohászka félhülyének tituláltam. Megbíráltak, hogy miként mondhatok ilyet egy püspökről. Nos, értve a bírálatból a „fél” szócskát készségesen visszavonom. Prohászka írja: Nietzsche beteges, migrénes, aki „behúzta magát a régi klasszikumba, mint csibor az üres kádba”. Majd Nietzsche gondolatait elegánsan parasztlázadásnak és az Akadémia berkeiben zajló orgiának nevezi.²⁵ S míg korábban a lelkesülés a „keresztért a szent sírhoz vezette a középkor gyermekeit, úgy az Rousseau-ért a métely sírjába húzza a modern kor ifjúságát”.²⁶ Túl azon, hogy e nagyszabású parabolát nem is értem, Prohászka püspök úr szenvedélyes írása a keresztény egyházat óvja e fekély ellen, akit Nietzsche-nek hívnak. Vagy *Platz Bonifác* dr., aki a Zarathustra könyvét egy „örült elme zürzavaros szentenciáinak nevezi”, „állatszimbólumokkal és örült versekkel” tele.²⁷ Nietzsche rövid, Platz Bonifác dr. által összeállított biográfiája a következőképpen szól: „Nietzsche örültek házába került, s tizenkét év hülyeség után 1900-ban agyalágyulásban halt meg.” Majd rendkívül „szellemesen” hozzáteszi: „Tehát van Isten!” Szent exhorációinak a lényege pedig ekként cseng: „mindent, ami vallási téren volt és van, Istent, embert, társadalmat” stb. felforgatni törekszik, s végén a jótanács: „ne vegye meg senki ezt a könyvet (ti. Zarathustrát). S aki megvette, dobja tűzbe. Egyébre nem méltó.”²⁸ Nem meglepő, mennyire hasonló katolikus elődeihez *Szeberényi Lajos Zsigmond* lutheránus pap, aki békéscsabai magányába belegárgyulva ugyancsak az egyházat akarja lángoló pallosú kerubként védeni Kierkegaard tanaitól. Igaz, ő azért fordít is magyarra tőle, de csak az épületes beszédekből.

Nos ennyi talán elég is lesz ezekből. Böven. Mindenesetre jól mutatják, hogy – paradigmakülönbség ide vagy oda, legyen az katolikus vagy refor-

²⁵ Uo. 756. o.

²⁶ Dr. Pethő: *Két világnézet*. Magyar Sion 1902. 750. o. A „Dr. Pethő” Prohászka álneve.

²⁷ Platz Bonifác: *Im-ígyen szóla Zarathustra*. In: *Katholikus Szemle* 1909. 216. o.

²⁸ Uo. 218. o.

mátus – az egyházi arrogancia hasonló módon reagált és reagál e két gondolkodóra. Bár ha igaz Erasmusnak az a tétele, miszerint „azok az élőlények boldogok, melyeket az értelem nem rontott meg”²⁹, akkor csak annyit mondhatunk Prohászka akkori és mostani követőiről: *ők igazán boldogok.*

²⁹ Rotterdami Erasmus: *A balgaság dicsérete*. Budapest, Európa, 1987. (Ford. Kardos Tibor.) 102. o.